

॥ पञ्च
॥ २७ ॥

भूलोकस्य समस्तस्य सालवच्चनुरक्षकं ॥ आरुत्य विष्टितं तस्य योजनायुतमुन्न-
तिः ॥ १८ ॥ विस्तारश्च स एवास्य मूर्ध्नि सर्वत्र च स्वयं ॥ मूर्तिभेदैरपर्यंतैः परमः
पुरुष स्थितः ॥ १९ ॥ कुमुदादिगणाश्चात्र चक्रादीन्यायुथानि च ॥ देवो मही च
लक्ष्मी च विष्वक्सेनः पतत्रिराह ॥ २० ॥ स्नानानि मूर्तिभेदानां विष्णोः परिज-
तस्य च ॥ संतिभूयांसि रम्याणि तत्र तत्र च नुर्मुख ॥ २१ ॥ परं पाश्वरविस्तस्या तस्यो-
त्थति भानुभिः ॥ आरुत्ततमः शैलं भागं वास्यमवस्थितं ॥ २२ ॥ लोकालोकः
स च पुनः समंताद्देष्टितो गिरिः ॥ बहिरंडकदाहेन महता समनंतरं ॥ २३ ॥ योज-
नानामियं पृथ्वी पंचाशत्कोरि संमिता ॥ सहैवाटकदाहेन सदीपाद्विमही च-
रा ॥ २४ ॥ अनया श्रीयते सर्वे जगद्वा श्रीयते तस्मृता ॥ २५ ॥ इति श्री पंचरात्रे महो-
पनिषदि पाश्वरं तंत्रे ज्ञानपादे भूलोकविस्तारकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ एष भूलोकविस्तारः कथितः कमलासन ॥ लोकानतस्ता-
दधुता स प्रवक्ष्यामि यथा तथं ॥ १ ॥ अतलं प्रथमं लोको द्वितीयं चितलाह्वयं ॥ त-

॥ राम ॥
॥ २७ ॥

तीयां नितले विश्वे यं तु यैंग भस्ति मत् ॥ २ ॥ पंचमं महदाहंतं सूतलं षष्ठ
मीरितं ॥ पातालं सप्तमं विष्याते चैकैकं समुद्रिताः ॥ ३ ॥ योजनानां सहस्राणि
दशैतेष्वतलादिषु ॥ वसंति दानवा दैत्याः कालेया फणिनस्तदा ॥ ४ ॥ स्वर्गेऽपि न
भवन्त्येव ये भोगास्ते तलादिषु ॥ भक्ष्यं भोज्यं तथा पेयं स्वादिष्टं गुणवत्तरं ॥ ५ ॥
प्राप्ता दभूमयोरम्याः कांचनानि च निम्नगाः ॥ नागकन्याश्चरा तदाः संतिस
वींगरो भवाः ॥ ६ ॥ रत्नानां दीप्तिनालेन ध्वांते ध्वस्ते दिवानि शं ॥ नाकौ न
चंद्रमास्तत्र जने रैकां स्थिते क्वचित् ॥ ७ ॥ या प्रीति सर्वदा तत्र न सामुक्तात्म
नामपि ॥ यद्भोक्तुमिच्छते वस्तु दृश्यते न दुपस्थितं ॥ ८ ॥ न मृश्यते क्वचि श्वात्वा च
स्तुतद्भोगतत्परैः ॥ स्वगादृष्टगुणं भोगं अतलादिषु समस्तम् ॥ ९ ॥ भुंजते भोगनिर
तारसो दैते य दानवाः ॥ न दारिद्र्यानयोगात्तौ न कुर्यान् च दुःखिता ॥ १० ॥ विलानि
रातसः संति विपुलानि समंततः ॥ सहस्रफणवानि षण्डुः कपिलो नाम सप्तमे ॥
११ ॥ पातालाख्ये तलादीनि मास्ते रक्षायकेवलं ॥ सर्वैषा र्षदैः सार्वपुरे महति

॥ पञ्च
॥ २६ ॥

शोभिते ॥ १२ ॥ तामसीं तनुमास्त्राय विष्णुरेषामधस्तितः ॥ स शालामतलादीनां
शोषारज्यो बलवर्तारः ॥ १३ ॥ फणासहस्रमुभ्रगोमणिभिदीपयंदिरा ॥ अनंतरति
च प्राप्तेर्यातो नो के महर्षिभिः ॥ १४ ॥ यस्य मूर्ध्नि निमाले च त्रियते सकलामही ॥ कु
र्वे संगादिदेत्यायान बलानामनेजसा ॥ १५ ॥ किरीटीश्वरः सुभ्रुर्मदागूर्णितलो
चनः ॥ नीलवासा सिततनुः कैलास इव भूधरः ॥ १६ ॥ लो गलं मुसलं विभ्रदायुचं
देत्यदारुणं ॥ उपास्यमानो बाहुभ्यां राक्षसलिलधारया ॥ १७ ॥ कल्पावसाने वक्त्रे
भ्या यस्य संकर्षेणः शिवः ॥ निष्क्रामति जगत्सर्वं संहर्तुं विषयावकः ॥ १८ ॥ आस्तेम
पूजितः सर्वैः पानालतलवासिनः ॥ नास्य वर्णयितुं रावया गुणा वक्त्रदत्तेरपि ॥ १९
यदा मदेन मूर्ध्नि न कं पयज्जवतिष्ठते ॥ तदा मद्गतत्वं सर्वं साद्रिवारिचिकाननं ॥ २०
कंपते कक्षमेताम्यवलंबकुमरोपतः ॥ अधस्ताद्वक्ष्य फणिनः कूर्मः कालानलं
स्थितः ॥ २१ ॥ दिश्वामहस्रजटिलोदुःसहः कमलासनः ॥ आचारं राक्षसिरेतस्य अ
धस्ताद्वेष्णवीततुः ॥ २२ ॥ अनंतरमघेतस्याभवत्संदकटाहकः ॥ कर्मणः पुण्यरु

॥ रास ॥
॥ २६ ॥

पस्य कथिता फलभूमयः ॥ २३ ॥ अधुना पापपुरुषस्य कथ्यंते फलभूमयः ॥ भुवोज-
लस्य चाश्वस्तानरकार्या भुवस्मृताः ॥ २४ ॥ शैरवं प्रथमं तत्र महत्पूर्वमनंतरं ॥ तत्त-
पुनल्लिकाकुंभीशूलायोपणमौरिनं ॥ २५ ॥ सूच्यग्रं चक्षुरं चैव खड्गकर्तारिमनितः
सूकरं तैलकुंभं च महात्वालाचकंपिनी ॥ २६ ॥ अमिषं च पूतिवहं व्याघ्रं सिंहं च का-
दिकं ॥ तप्तस्तंभं शूनाभं संशाल्मलीहं मयुषिता ॥ २७ ॥ लालोदकं रक्तमिंशुं श-
क्तिभिर्देहनंतथा ॥ एवमादीनि चान्यानि फलान्याहुर्विकर्मणां ॥ २८ ॥ नरकाणां
मसंख्यानामेषादिकथितामया ॥ पतितस्तपेषु पापिष्ठानंतवो भुंजते फलं ॥ २९ ॥
न कर्मणां क्षयो ब्रह्मनिनाभोगैः पृथग्विधैः ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि भस्मसात्कु-
रुते ददं ॥ ३० ॥ नः स्वर्गो नापि नरको योगविध्यामुपेयुषां ॥ इति श्रीपंचरात्रे महो-
पनिषदि पाप्मेतंत्रे ज्ञानपादे भूतलादिलोकविस्तारो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
ब्रह्मा ॥ पंचाशकोटिर्विस्तीर्णं पृथिवी लक्षणं कथं ॥ प्रमाणं श्रोतुमिष्टमिष्ट-
हिमे पुरुषोत्तम ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथातः प्रथमं जंभूक्षारं च तदनंतरं

॥ पञ्च
॥ २९ ॥

पूषद्दीपं तृतीयं तु पञ्चादिसप्तचतुर्थकं ॥ २९ ॥ कुराद्दीपं पञ्चमस्यान्मेरेयं षष्ठमुच्य
ते ॥ सप्तमं कौचकद्दीपं सप्तमिपञ्चाष्टमं स्मृतं ॥ ३० ॥ नवमं रात्मलीद्दीपं क्षौरान्वि
दशमं स्मृतः ॥ एकादशं पुष्करं स्यात्द्वादशं हेमसंज्ञितं ॥ ३१ ॥ मंडभूमिस्त्रयोदशां
जीवनं च चतुर्दशं ॥ तद्देदंतु क्रमाद्दस्यं शृणुष्वक्रमज्ञासन ॥ ३२ ॥ जंबुद्दीपं तथा ल
क्षंतत्सारंतु सप्तमं भवेत् ॥ पूषद्दीपं द्विलक्षं स्यादिसप्तचतुर्वद्विलक्षकं ॥ ३३ ॥ कुराद्दी
पञ्चतुर्लक्षं मेरेयं तादृशं स्मृतं ॥ रात्मलीचाष्टलक्षंतु सप्तमिपञ्चादशंतथा ॥ ३४ ॥
कौचद्दीपं षोडशंतत्सप्तमं दक्षिणेरितं ॥ द्वाविंशत्तु सप्तमानेन पयश्चैव प्रमाणतः
॥ ३५ ॥ श्वेतद्दीपं तत्र प्रमाणं पुष्करंतु तथोच्यते ॥ चतुःषष्टिः प्रमाणेन पुष्करंतु समी
रितं ॥ ३६ ॥ पंचार्धकोटिरुच्यंतु कोटिरैकादशं परं ॥ पञ्चविंशतिकोटिसु मंडभूमि
रुदाहृता ॥ ३७ ॥ अशीति हिमवायोक्तो तदर्थो विस्तृतं स्मृतं ॥ हेमकूटप्रमाणंतु स
हस्रंतवति स्मृतं ॥ ३८ ॥ विस्तारंतु तदर्थं स्यात्तदुक्तं पर्वतत्रयं ॥ मध्ये मध्ये प्रमाणं
तु सहस्रंतु नवं स्मृतं ॥ ३९ ॥ मेरोरुत्तरपार्श्वंतु द्वादशंतु प्रमाणतः ॥ पूर्वपश्चिम

॥ राम ॥
॥ २९ ॥

तश्चेव पंचत्रिंशत्सहस्रकं ॥१३॥ पंचाशत्कोटिविस्तीर्णास्तेवंभूमिरुदाहृता ॥३॥
लेषकथितो ब्रह्मन ज्ञातैवं परिमाणकं ॥१४॥ तदामहीतलं सर्वसाद्विवारिविका
ननं ॥ कं पतेकक्षमेतास्य बलं वक्तुमशेषतः ॥१५॥ ब्रह्मा ॥ विस्तारः कथितो भूमे-
लौकासप्तातलादिकाः ॥ नरकाणि तथोक्ता निसांप्रतं भगवन्मम ॥१६॥ भुवः प्र-
ष्टनिलोकानां रूपं मानं च कथ्यतां ॥१७॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यावत्प्रमाणाष्टयि
विविस्तीर्णा परिमंडला ॥ तावद्भुवस्तलं ब्रह्मन विस्तीर्णं परिमंडलं ॥१८॥ उपरि
ष्टास्थिते व्योम्नि लक्षयोजनसंख्यया ॥ रवितिष्ठति मेरुं स्वैरंडाभिर्भासयंजगत् ॥
१९॥ रथमास्त्राय भगवान् बहुयोजनविस्तृतं ॥ वामपाशैरथस्यैकं चक्रं दिव्यं प्रति-
ष्ठितं ॥२०॥ वहंतिसप्तयः सप्त खंडां सिंस्पंदनं महत् ॥ सारथिश्चक्रावृणः सर्वानश्वा
न्वाहयति सयं ॥२१॥ मानसोत्तरशैलस्य सूक्ष्मं स्पंदनपञ्चतिः ॥ विभागे हेतुरुप-
सामन्हामपि गति क्रमात् ॥२२॥ योगिनां परमः पंधामृतः कूटपरिक्षये ॥ मोक्ष
माणाः पथायेन यांति विष्णोः परंपदं ॥२३॥ उदयास्तमयो नैव भानो सर्वत्र सं

॥ पञ्च
॥ ३० ॥

सुखः ॥ दर्शनादर्शने भानोरुदयास्तमयोमतो ॥ २५ ॥ यै यत्र दर्शते भानुः स ते पा
मुदयस्मृतः ॥ यदा यत्र तिरोभावस्तत्रास्तमयदीनृणां ॥ २६ ॥ स्मिता भवंति पूर्वो
र्णहरमयो केस्य संततं ॥ दृष्टी भवंति पश्चात्सयावन्ते पामदर्शनं ॥ २७ ॥ वर्जयि-
त्ता पुरिंचानुः सर्वतो मेरुभूधरे ॥ पतंति भानवो भानोस्तिर्यग्ध्वं मयस्मिताः ॥
॥ २८ ॥ स्वभानुं ब्रह्मणो गत्वा प्रस्थितं यातियेषुनः ॥ ब्रह्मणस्तेजसा तेन नान्यख-
लनं क्वचित् ॥ २९ ॥ भूसूर्ययोरंतरालं भुवस्त्रलमुदाहृतं ॥ विद्या चराग्रगं धर्वाः
मिमांसा सह दानवैः ॥ ३० ॥ वसंति मुदितास्ते पुपुरे च वष्टयकृष्टयकृ ॥ लक्षेदि-
वाकरस्नानाङ्गमिनः स्नानमीरितं ॥ ३१ ॥ तयोपरिष्ठान्तिष्टंति नक्षत्राणि यथात-
थं ॥ लक्ष्मद्वयमतीत्योर्ध्वं बुधस्य स्थितिरुच्यते ॥ ३२ ॥ उदनास्तु स्मितो लक्ष्मद्वयमु-
त्तीर्यंतिष्ठति ॥ तथो न नान्यतिक्रम्य भोमस्तिष्ठति सर्वदा ॥ ३३ ॥ तावद्यमाणेव
स्नानं गुरोस्तस्योपरिस्थितिः ॥ दानैश्चरस्तथेमाणमतीत्योर्ध्वं रवेः स्तः ॥ ३४ ॥ ल-
क्ष्मद्वयक्रमादूर्ध्वं नक्षत्रः मुनयः परे ॥ परः सहस्राक्षपयः संतु पर्यूर्ध्वं गामिनः

॥ यम ॥
॥ ३० ॥

॥३४॥ततोऽब्रुवस्त्रिस्थितिरुदयरोहेमहर्षिभिः॥द्वादशारंमहाचक्रंनेमीद्वेतस्य
नाभयः॥३५॥तिस्रःसंतिवसंतस्यमासवास्तेष्वरेषुते॥मेषादयोऽपरश्चैवंमी
नांताद्वादशस्थिताः॥३६॥मासाद्वादशचैत्राध्यावसंतप्रमुखास्तथा॥अतवःप
ट्संक्रमाश्चविषूदावयनद्वयं॥३७॥सितासितौचपसोद्धौयुगभेदाश्चवत्सराः
तृथादयःकालभेदाश्चक्रपायसुविष्टिताः॥३८॥अब्रुवस्त्रिंशोनाभिमध्यंप्रार्द्राक्ष
ण्येनराशयः॥प्रसव्येनभ्रहाःसर्वचरंतिगतिरीदृशी॥३९॥कुलालचक्रमव्यस्य
मृत्पिंडसदृशोऽब्रुवः॥अमंतिपरितःसर्वैःअब्रुवन्त्योतिर्गणाःसदा॥४०॥आदित्य
अब्रुवोर्मध्येदेवास्वर्गसमाहूयः॥वसंतितस्मिंगीर्वाणाःनिमानेषुष्टयकृष्टयकृ
४१॥असंख्यातानित्यतृप्ताज्योतिर्मयवपुर्वराः॥तेषांगंगांजलंसंयंपुण्याणि
सुरभूरुहो॥४२॥चनाश्चचिंतामणयस्त्रियश्चाप्सरसःसृताः॥सिन्धादयोव
संतस्मिपुत्रेषुनिरुपद्रवाः॥४३॥उपेन्द्रमूर्तिर्भगवानासीनस्तत्रसर्वदा॥रक्षं
तिस्वर्गंनिलयान्देवान्दीनूसेनतेजसा॥४४॥सृर्भुवःस्वस्त्योलोकास्तथाः

॥ पञ्च
॥ ३१ ॥

पञ्चदशस्मृताः ॥ तथा परं महर्लोकः कोटियोजनमायतः ॥ ४९ ॥ स नन्दनाथामु-
नयो वसन्ति दशकोटयः ॥ ततः परं जनोलोकः कोटिद्वयसमायतः ॥ ५० ॥ जन-
तरं तपोलोकः स्थितः कोटिभिरष्टभिः ॥ योजनानां सप्त कोटिपुनस्तद्विगुणा-
यतः ॥ ५१ ॥ तद्ब्रह्मलोकं मुनयोऽष्टांशं तिकमलासनं ॥ लक्षयोजनविस्तारं सालमा-
कारसंकुलं ॥ ५२ ॥ उत्तरेण ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं विदर्बुषाः ॥ अंतरं लोकयारु-
कं लक्षयोजनसंमितं ॥ ५३ ॥ तावत्सेवांतरालस्य दक्षिणस्यां दिशि स्थितः ॥ शि-
वलोकश्चतुर्वक्त्रस्तस्मिन्नास्ते शिवस्वयं ॥ ५४ ॥ योजनानां कोटिरूर्ध्वं मुखं च पु-
रतस्थिते ॥ सर्वास्माभगवतारुर्ध्वं तस्मात्कोटित्रयायतः ॥ ५५ ॥ निर्वृत्त्यास्मानिवस-
ति भगवानस्य यस्वयं ॥ तावत्सेवस्थितो माने विखासा विस्ववृक्षरिः ॥ ५६ ॥ पु-
रुषास्मात्परस्तान्तु चतुष्कोटिप्रमाणके ॥ स्थितः कोटिमतीत्योर्ध्वं पञ्चपञ्चाद-
शस्थितः ॥ ५७ ॥ परमेष्टी स भगवान् पञ्चकं विष्णुविष्टपं ॥ मध्यास्ते भगवानित्यं-
शं च चक्रगदाधरः ॥ ५८ ॥ पञ्चशक्तिमयो विष्णुः कोटियोजनसंमिते ॥ मास्ते

॥ राम ॥
॥ ३१ ॥

श्रीभूमिमहिमोवैनतेयेनमेवितः॥५५॥अंडभित्तिरुपर्येस्पस्तिनोर्ध्वकोटि
योनने॥चनंचतस्याःकोशानुसंमितंकमलासन॥५६॥रुहांहरण्मयंज्ञेयंअं
इंतद्विस्मितावयं॥एतेनांडकटाहेनलोकामर्वैसमारुताः॥५७॥उपर्युपर्यमी-
लोकाःकपित्थफलवस्तिताः॥तद्दशोत्तरसंख्येनवारिणापरिवेष्टिते॥५८॥आ-
रुसांडंयथावारिस्थितंतद्वत्तदग्निना॥सवापुनातद्देवसंख्यामात्त्वसमारुताः
॥५९॥सर्वेदशोत्तरंविध्यातस्त्रोममहतारुतं॥अयंसर्वप्रधानेनप्रधानंतमसा-
रुतं॥६०॥तदनंतरपर्यंतंनसंख्यातस्यविद्यते॥हेतुभूतमरोषस्यतमसःप्र-
कृतिःपरा॥६१॥अंडानामीदृशंब्रह्मनसदस्त्राण्ययुतानिच॥बहुनापकिमु-
क्तेनसंख्यावक्तुंनशक्यते॥६२॥अंडानितानिसर्वाणिआव्यनाययणस्थितः
अंतश्मतेषांभगवान्सर्वेआपोपरःपुमान्॥६३॥बहिष्मसाक्षिवत्सर्वमीक्ष्य-
माणोवतिष्ठते॥महतस्तमसोवायुलोकाःरुबहुयोजनां॥६४॥चत्वारःक्र-
मराःसंतिचतुर्भिःसमधिष्ठिताः॥व्यूहैक्रमेणवक्ष्येताननिरुक्षपुरःसूतः॥

॥ पद्म ०
॥ ३२ ॥

॥ ४५ ॥ प्रपुष्पो नंतरं ते पांसंकपैण समाहूयः ॥ वासुदेवस्ततः पश्चाच्छूहाख्यः
कमलासन ॥ ४६ ॥ विभवाख्यो वासुदेवस्तदनंतरमीरितः ॥ अनादिर्वासुदेव
श्च तयो लोकावनुक्रमान् ॥ ४७ ॥ ततो नाययणस्यापिलोकः संनिकटे स्थितः ॥
एकैकस्यांतरं कोटियोजनानामुदीरिता ॥ ४८ ॥ तावानेव च विस्तारस्तेषामति-
मनोहरः ॥ तेषां वहि स्थितो लोको यथास्ते भगवानयं ॥ ४९ ॥ अनादिर्वासुदेवा-
ख्यः शोभिते मणिमंडपे ॥ येष भोगासने दिव्ये श्रीमद्दीप्यां समास्थितः ॥ ५० ॥
आप्सादिभिस्तथाष्टाभिः शक्तिभिः परिवारितः ॥ बान्धवजनहस्ताभिः सेव-
मानाभिरंतिके ॥ ५१ ॥ सेनेयानैः पार्षदेभ्यश्चक्रार्थैरायुधैरपि ॥ प्रणमद्भिः से-
वमानसामीप्यादिपदस्थितैः ॥ ५२ ॥ मुक्तैश्च पंचकालज्ञैः सिद्धैः किंकरतांग-
तैः ॥ ५३ ॥ पास्पमानः सततं ह्लाददाक्षरचिंतकैः ॥ ५४ ॥ अष्टांगयोगसंस्थितैः बहु-
भिर्भगवन्मयैः ॥ पंचगजार्धतल्लैः नित्यतस्तैः समीपगैः ॥ ५५ ॥ यथाह भग-
वच्छेषकर्मनिष्ठैर्महात्मभिः ॥ दिगेषाकथिता ब्रह्मन्यूनानां तत्र निष्ठतां ॥

॥ पद्म ॥
॥ ३२ ॥

॥७५॥अंतर्गतानां लोकानां मंडेषु बहिरप्यथ ॥ विस्तारः कथितो नैव दुर्गहत्या
इवाद्दोः ॥७५॥सारमात्रं समुद्यत्य सर्वतः समुदाहृतं ॥ ज्ञानं भगवतः किंचिद
ज्ञानं हेनहन्यते ॥७६॥ब्रह्मा ॥ नष्टमज्ञानमिति मिरं ज्ञानं तद्दक्षितं महत् ॥ सर्वं च
संशयानष्टा असादाद्भगवन्मम ॥७६॥पद्म उवाच ॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं भगवा
न्ब्रह्मणे ददौ ॥ ब्रह्मा पितृव्या तत्वं कपिलाया वतास्यत् ॥७७॥कपिलोऽपि म
हर्षितत् ज्ञानं मम यथा तथं ॥ ददौ मत्संतदित्येवं पारंपर्ये क्रमागतं ॥७८॥सं
वर्तमानमुत्कृष्टं लघुग्रहकाप्यया ॥ भगवन्मयमाख्यातं रहस्यं तस्मिन् ॥
॥७९॥नैतत्तु गुह्यं तमं ज्ञानं माख्येयं मतिमानने ॥ नाभक्ताय न हीनाय न चासु
श्रूषवे पुनः ॥८०॥ना दीक्षिताय दातव्यं न कृतघ्नाय पापिने ॥ न नास्तिकाय चा
ख्येयं न च पापं डिने तथा ॥८१॥न हीनवर्णिने नैव पिशूनाय दुरात्मने ॥ नैव
चानुपसन्नाय न बाह्यागमसंगिने ॥८२॥न चाभ्यसूयवेनापित्यक्ता चारा
य कर्हि च त् ॥ वक्तव्यं विनीताय रक्षाय ब्रह्मचारिणे ॥८३॥सुश्रूषवे प्र

॥पम०
॥३३॥

संनयतयैववशिनेतथा॥आश्रमस्त्रायसंसारविमुखायसुमुक्षवे॥८५॥
जिज्ञासमानायतथापंचरात्रोदिताक्रियां॥सुशीलायकृतज्ञायऋजवेऋगुबु-
धये॥८६॥स्यंदांस्यचीतितेसांगेकुलीनायतपस्विने॥त्रैवर्णिकायसंवर्तम-
हर्षेसंहितामिमां॥८८॥नाध्यापयेन्नोपदेशेनविश्यामयेवदेत॥कण्वः॥हे-
शिष्याकथितंसर्वेयसंवर्तमुखाश्रुतं॥विज्ञानंतदशोपेणभवद्भःकथितंम-
या॥८९॥योगंचाप्युपदेश्यामिस्मश्रूपायदितत्रवः॥यःसंहितामिमांपाप्नों-
जधीतेनियमस्थितः॥९०॥सब्रह्मलोकमभ्येतिनेहभूयोपिजायते॥इलोक-
मेवंतदर्धेवापादमेकंस्मयंत्रितः॥९१॥प्रत्यहंपठमानस्यफलमिष्टंकरेस्लितं
ज्ञानांशोद्वाद्दशोऽध्यायःतंत्रेपासेसमीरितः॥९२॥संक्षिप्यसारमुह्यत्यविस्ती-
र्णातंत्रसागरात्॥स्मश्रूषयाबोहेशिष्याप्रसजेनांतरात्मना॥९३॥इतिश्री
पंचरात्रेमहोपनिषदिपासेतंत्रेज्ञानपादेषुब्रह्मलोकादिविस्तारकथनामद्वा-
द्दशोऽध्यायः॥५॥५॥५॥ज्ञानपादःसमाप्तः॥५॥५॥५॥ब्रह्मउवाच॥

॥सम॥
॥३३॥

भगवन्योगयुक्तस्य निश्रेयसमुदीरितं ॥ पुरुषस्य दयासिंघो ज्ञानिनः पुरु
षोत्तम ॥ १ ॥ सयोगः कथ्यतां भूयः श्रोतव्यो यदि मद्दिचेः ॥ यदि वानुग्रहोत्
स्मा सुभजमानेषु विद्यते ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवाकुलस्य चित्तस्य बंधनं
विषये च चित्तं ॥ यसंयोगश्च नुर्वचसच द्वौ विध्यमनुते ॥ ३ ॥ कर्मकर्तव्यमिच्छेव वि
हितेष्वेव कर्मसु ॥ बंधनं मनसो नित्यं कर्मयोगः स उच्यते ॥ ४ ॥ यत्तु चित्तस्य सततं
अर्थश्रेयसि बंधनं ॥ ज्ञानयोगसांवेत्तेयः सर्वसिद्धिहरः रक्तमः ॥ ५ ॥ यस्योक्तल
क्षणयोगो मद्दिचेयं स्थितं मनः ॥ स याति परमं श्रेयो मोक्षलक्षणमंजसा ॥ ६ ॥ य
मादिरंगं पूर्वस्य वैराग्यादिपरस्य तु ॥ अशौचमादयो गानियमो हिंसादिलक्षणः
॥ ७ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं दयार्जवं ॥ क्षमा श्रुतिर्मिताहारो शौचं चेति य
मादश ॥ ८ ॥ ततः प्रभृतिरुद्धैर्तु नियमः कथ्यते पुनः ॥ तपः संतुष्टिस्तपस्वि
नमाराधनं हरेः ॥ ९ ॥ सिद्धान्तश्रवणं ह्रीं श्रजप इत्यादिलक्षणः ॥ आसनादीनि
सर्वाणि स्वस्तिकादीनि संप्रति ॥ १० ॥ वर्ण्येते स्वस्तिकं पादतलयोः रुभयोरपि

॥ ५५० ॥

॥ ३४॥

पूर्वोत्तरेजानुनोद्देरुतासनमुदाहृतं ॥ ११॥ सीविन्यादक्षिणेपार्श्वेसव्यंसव्येतुद
क्षिणं ॥ गुल्फंरुतासमंतश्चस्तिकंकथ्यतेवुधैः ॥ आरोप्यचोर्ध्वोश्चरणोतदंगुष्ट
द्वयंपुनः ॥ १२॥ व्युक्रमेणैवहस्ताभ्यांगृणीयात्तदासनं ॥ वक्षंपश्चासनंक्षेपंभा
सनेषुमुपूजितं ॥ १३॥ एकंचरणमन्यस्मिन्पूरावारोप्यनिश्चलः ॥ आस्तेयदिहमे
नोत्तंवीरासनमुदाहृतं ॥ १४॥ सीविनींगुल्फदेराभ्यांनिपीडयुत्क्रमेणतु ॥ प्रसा
र्यजानुनोद्देस्तावासनंमिहपूर्वकं ॥ १५॥ गुल्फोच्चरूपणस्याधःसीवयुभयपा
र्श्वयोः ॥ निवेश्यपादौहस्ताभ्यांदृढंवध्वायदासनं ॥ १६॥ मद्रासनंतद्विक्षेपंसप्र
र्वपापप्रणारानं ॥ गुल्फंसव्येतरंसव्येष्टृष्टपार्श्वेनिचायच ॥ १७॥ गुल्फंतथेतरंष्ट
ष्टपार्श्वेन्यस्मिन्निचायच ॥ आसनंगोमुखंयद्गोमुखवासनमिष्यते ॥ १८॥ सीवनी
पार्श्वमुभयंगुल्फाभ्यांव्युक्रमेणतु ॥ निपीड्यासनमेतच्चमुक्तासनमुदाहृतं ॥
॥ १९॥ मेढस्योपरिनिक्षिप्यसव्यंगुल्फंतथेतरं ॥ निवेश्योपरिगुल्फस्यपद्ममु
क्तासनंभवेत् ॥ २०॥ अवष्टभ्यपरांसम्यकृतलाभ्यांहस्तयोद्वयोः ॥ कोर्परौना

॥ राम ॥

॥ ३४॥

भिपाखैचम्यापयित्तामयूरवत्॥समुन्नम्यगिरःपादंमयूरासनमिष्यते॥२२॥
इतिश्रीपंचरात्रमहोपनिषदिपाश्चेतंत्रयोगपादेआसनभेदाविचिर्नामप्रथ
मोऽध्यायः॥श्रीभगवानुवाच॥यमश्रनियमैश्चैवयोगांगैरासनेरपि॥रूखंय
तोनाडिः३॥सोप्राणायामोविधीयते॥१॥देहमानंस्वंगुलीभिःषष्ट्यं गुलाय
नं॥प्राणःशरीरादधिकोद्वाद्वांगुलमानतः॥२॥देहरूमनिलंदेहसमद्भूतेनच
ह्निना॥न्यूनंस्वमंवायोगेनकुर्वन्बलवद्विष्यते॥३॥देहमध्यशिखिस्थानंतप्तजाधू
नदप्रभं॥त्रिकोणंद्विपदामन्यचतुरस्रंचतुष्पदं॥४॥वृत्तंविहंगमानांतुषडस्रं
सप्तजन्मनां॥अष्टाश्रंस्वेदजानांचतस्मिंद्वीपवदुज्ज्वलः॥५॥वैखानरोग्निपच
तिप्राणापानसमायुतः॥चतुष्प्रकारमदितंदेहमध्याग्निधीयते॥६॥अपाना
ध्यंगुलादूर्ध्वंअपोमेदस्यतावतः॥इतरेषांतुदन्मध्यंस्वैषांमेवपश्यज॥७॥
चतुरंगुलमुत्सेधंचतुरंगुलमायतं॥मंडारुनितिरश्रांचद्विपदांचचतुष्पदां
॥८॥कंदस्थानंमनुष्याणांदेहमध्यंनचांगुलंकंदमध्यंतद्विष्टं वैतन्मध्यंनाभि

॥ पश्य ॥
॥ ३५ ॥

रिष्यते ॥ १५ ॥ तत्र चक्रं द्वादशारमाहुर्मासानराणि तु ॥ विष्णादिमूर्तयस्तेषु द्वादश
द्वादशास्वपि ॥ १६ ॥ अहंतत्र स्थितं चक्रं भ्रमयामि स्वमात्मया ॥ अरेषु भ्रमते जीवः
क्रमेण कमलासन ॥ १७ ॥ तंतुपंजरमध्यस्थाय चाभ्रमति लूतिका ॥ प्राणारुद्रश्च
रतयः जीवस्तेन विनानहि ॥ १८ ॥ तस्यार्धे कुंडली स्नानं नार्भे स्तिर्यग्दोर्ध्वतः ॥
अष्टप्रकृतिरूपमात्राष्टचाकुंडलीरुता ॥ १९ ॥ यथावद्वायुचारं च ज्वलनादिर्चन
त्ययः ॥ परितः कुंडपाखैर्तुनिरुधैव सदा स्थिता ॥ २० ॥ मुखेनेव समावेष्ट्य ब्रह्मरं
प्रमुखं यथा ॥ योगकाले च मरुताग्निना बोधिता सती ॥ २१ ॥ स्फुरिता हृदया
काशेनागरूपामहोज्ज्वला ॥ वायुवायुसखेनैव ततो याति स्फुप्सु मया ॥ २२ ॥ कुंडम
ध्यस्थितानाडी सुषुम्नास्तु प्रतिष्ठिता ॥ पद्मसूत्रप्रतीकाराक्रजुरुर्ध्वं प्रवर्तनी ॥ २३
॥ २४ ॥ ब्रह्मणो विवरं यावत् विशुद्धाभासनाजिका ॥ वैष्णवी ब्रह्मनाडी च निर्वोण
प्राप्तिपञ्चतिः ॥ २५ ॥ इडा च पिंगला चैव तस्या मध्ये तरे स्थिते ॥ इडा समुत्थिता कं
दाहमनासापुटावधी ॥ २६ ॥ पिंगला चोत्थिता तस्मादन्यनासापुटावधि ॥ गां

॥ राम ॥
॥ ३५ ॥

चारीहस्तिनिहान्चक्षेत्रान्येनादिकेस्त्रिते ॥ २० ॥ पुरतः पृष्ठितस्तस्यावामेतरदु-
र्योप्रति ॥ पूषायशस्विनीनास्योतस्मादेवमुत्थिते ॥ २१ ॥ सव्येतरेश्रुत्यवधिवा-
युमूलातलं पुषा ॥ मधोगतागुहनाडीमंडांतवधिरायता ॥ २२ ॥ पादांगुष्ठाविष-
कंदाय्यधोयाताचकौशिनी ॥ दशप्रधानभूतास्ताः कथिताकंदसंभवाः ॥ २३ ॥ त-
न्मूलावहवोनाड्योऽसूलासूक्ष्मास्तुनादिका ॥ द्विसप्ततिसहस्राणि सूलासूक्ष्मास्तु-
पमन ॥ २४ ॥ द्योर्व्यातुं नैवशक्यं तेषूलमूलापृथग्विधाः ॥ यथास्वत्यदलेऽसूक्ष्मान-
सूलाश्च विततास्तथा ॥ २५ ॥ प्राणोपानः समानश्च उदानोऽपान एव च ॥ नागः कू-
र्मश्च कृकलो देवचत्तोचनं नयः ॥ २६ ॥ चरंति दशनाडीषु दशप्राणादिवायवः ॥
प्राणादिपंचकंतेषु प्रचानंतत्रचक्षयं ॥ २७ ॥ प्राण एवाथवाग्नेशे जीवात्मानं वि-
भर्तयः ॥ आसिनाडिकयोर्मध्ये हृदयं नाभिमंडलं ॥ २८ ॥ पादांगुष्ठमिति प्राण-
स्थानानि कमलासन ॥ अपानश्च रतिब्रह्मनूगुदमेडोरुजानुषु ॥ २९ ॥ समानः स-
र्वगात्रेषु सर्वे व्यापी व्यवस्थितः ॥ उदानः सर्वसंक्षिप्तः पादयोर्हस्तयोरपि ॥ ३० ॥

॥ पञ्च
॥ ३५ ॥

३०॥ च्यानः श्रोत्रोरु कडांच गुल्फस्कंदगजेषु च ॥ नागादिवायवं पंचस्वगस्थादि
पुसंस्तिताः ॥ ३१ ॥ तुंदस्त्रं जलमंतं चरमानच समीकृतं ॥ तुंदमध्यगतः प्राणः ता-
निकुर्यात्पृथक् पृथक् ॥ ३२ ॥ इत्यादि चेष्टया प्राणः करोति वपुषस्तितां ॥ अपान
वायुर्मूत्रादेः करोति च विसर्जनं ॥ ३३ ॥ प्राणापानादि चेष्टादिक्रियते च्यानवायु-
ना ॥ उदीर्यते शरीरं सुमुहनेन न भास्वयं ॥ ३४ ॥ पोषणादि शरीरस्य समानः कु-
रुते सदा ॥ उदारादिक्रियानागकूर्मोश्वादिनिमीलनः ॥ ३५ ॥ रुकरस्तु सूक्ष्मे कर्तु-
रुत्तमो निद्रादिकर्मकृत् ॥ मृतगात्रस्य शोभादि धनं न यदुदाहृतः ॥ ३६ ॥ नाडिभेदं
सरुद्धेदं मरुतां स्नानमेव च ॥ चेष्टाश्च विविधा स्तथां ज्ञात्वा तैवं कमलासन ॥ ३७ ॥
३८ श्लोयते तनाडौ नां वक्ष्यमाणेन वत्सना ॥ ३९ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनिषदि
पाम्पे तंत्रे योगपादे नारीस्वरूपकथनं नाम द्वितीयाध्यायः ॥ २॥ श्री भगवानुवाच
त्रैवर्णिकस्ववर्णोक्तं स्वाश्रमानुगुणैस्तथा ॥ आचारैराचरन्तु क्तं वा स देवा च
नेरतः ॥ १ ॥ विविक्तं देशमासाद्य सर्वसंवाचवर्जितं ॥ योगांगद्वयसंपूर्णं तत्र

॥ राम ॥
॥ ३५ ॥

शरुमयेरुभे ॥ २॥ मासनेकल्पितेदर्भाकुशरुध्वानिनादिभिः ॥ तालमानसमु
लेषेतालद्वयसमायते ॥ ३॥ उपविस्थासनंविखंस्वस्तिकादियशरुचिः ॥ वध्वा-
प्रागाननःसम्यगनुकायःसमाहितः ॥ ४॥ नासाग्रन्यस्तनयनोदंतैर्दंतानसंस्पृश
न् ॥ रसनांतालुनिसम्यग्लयबाहुद्वयानितः ॥ ५॥ माकुंचितशिरःकिंचिनिव
स्वन्यागमुद्रया ॥ हस्तोयथोक्तविधिनाप्राणायामंसमाचरेत् ॥ ६॥ रेकंचपूर्णं-
वायोगेधनंरेचनंतथा ॥ चतुर्भिकूशनंवायोप्राणायामउदीरितः ॥ ७॥ हस्तेनद
क्षिणेनैवपीडयन्नासिकापुटं ॥ अनेरानेरथबहिःक्षिपेलिंगलयानिलं ॥ ८॥
दात्रिंशन्मात्रयाकुक्षोपूरयेदिडयानिलं ॥ भूयःपीडयन्मात्राभिःचतुःपृथयात्र
मात्रया ॥ ९॥ संपूर्णकुंभवद्देहंकुंभयेन्मातरिखना ॥ पूरयेन्नाडयःसर्वोःपूर्यते
मातरिखना ॥ १०॥ एवंकृतं सतिब्रह्मनृत्नरतिदशवायवः ॥ हृदयांभोरुहंचा
पिव्याकोशंभवतिस्फुटं ॥ ११॥ पूरणेनतथाकुंभीकरणादुन्मुखंस्वितं ॥ गल
कूपविरुडंतुतदधोमुखपंकजं ॥ १२॥ तालंतालमिदंतस्यदद्याष्टकसमन्वि

॥ पम् ॥
॥ ३७ ॥

तं ॥ कदलीपुष्पसंकाशंचंद्रकांतममप्रभं ॥ १३॥ संखयोर्मध्वरात्रेचप्राणायामा-
स्तुषोडश ॥ एकाहमात्रं कुर्वाणः सर्वेषां प्रमुच्यते ॥ १४॥ विमलै बहुभिप्रो-
क्तैः प्राणायामपरायणाः ॥ निर्बुधैः सर्वपाप्मानो बलरत्रयपूरणे ॥ १५॥ पश्यं-
ति मामपि ब्रह्म न दृश्यां भो रुहे स्तितं ॥ संवलरत्रयादूर्ध्वं प्राणायामपरो नरः ॥
॥ १६॥ योगसिद्धो भवेद्योगी वायुनिहिजितेन्द्रियः ॥ अल्पाशीखल्पनिद्राश्रते
जसौ भलवान् भवेत् ॥ १७॥ अपमृत्युमतिक्रम्य दीर्घमायुर्वाप्नुयात् ॥ प्रस्वेद-
जननं यस्य प्राणायामेषु शोभनः ॥ १८॥ कंपनं वपुष्यस्य प्राणायामेषु मध्व-
मः ॥ उत्थानं वपुषो यस्य स ह्युत्तम इदं ॥ १९॥ अधमे व्याधिपानानां नासस्य
न्मध्वमे पुनः ॥ पापयोगमहाव्याधिनाशस्यादुत्तमे पुनः ॥ २०॥ अल्पनिष्ठो ल-
घुश्च लघुदेहो मिताशनः ॥ वक्ष्येन्द्रियः पटुमतिः कालयत्रयविदाल्मनान् ॥
॥ २१॥ रेचकं पूरकं मुत्काकुंभीकरणमेव च ॥ कथंति त्रिषु लोकेषु वैन तस्यास्त-
दुल्लभं ॥ २२॥ नाभीकंदे च नासाग्रे पादंगुष्ठेण बलवान् ॥ चारयन्मनसा प्राणा-

॥ राम ॥
॥ ३७ ॥

नमं ध्याकानेतु सर्वदा ॥ २३ ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तोजीवे योगी गतकूमः ॥ कुक्षि
रोगविनाशस्थानाभिकंदेषु चारणात् ॥ २४ ॥ नासाग्रे चारणादीर्घमायुर्वदेह-
लाघवं ॥ पादांगुष्ठे भवेत्स्त्रवावायोः कमलसंभवः ॥ २५ ॥ वायुमारुष्यजिह्वया
पिवन्नश्रमदाहभाक् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते संप्राप्ते वायुमारुष्यजिह्वया ॥ २६ ॥ पिभत
स्त्रिषु मासेषु वाक्सिध्निर्महतिभुवं ॥ अभ्यस्य तस्तुषण्मासामहारोगविनाश-
नं ॥ २७ ॥ यत्र यत्र च तो वायुरंगे रोगादिदृषिते ॥ चारणादेव मरुतस्तत्तदा रोग
मश्नुते ॥ २८ ॥ मनसा चारणादेव स्वसनाचारितो भवेत् ॥ मनसस्त्वनपनाहेतु
रुच्यते कमलासनः ॥ २९ ॥ करणानि समादृत्य विषयेभ्यः समाहितः ॥ अपानाद्
र्ध्वमारुष्यवस्त्रेणोपरिचारयेत् ॥ ३० ॥ बध्नान्कराभ्यां श्रोत्रादिकरणानि यथ
तथं ॥ युंजानस्य यथोक्तेन वर्त्मना स्ववशं पुनः ॥ ३१ ॥ मनोवशे च वै वायुः स्वव-
से स्ताप्यते सदा ॥ नासिकापुटयो प्राणः पर्यायेण प्रवर्तते ॥ ३२ ॥ तिस्रश्चना-
दिका प्राणाः नावंति श्ररतिद्वयं ॥ शिंखिनी विवरेण्ये प्राणः प्राणभृतांस-

॥ पृष्ठ ७
॥ ३८ ॥

तां ॥ ३३ ॥ तदंतश्च पुनः कालं सौम्ये चरतिसंततं ॥ इत्थं क्रमेण चरता वायुना वा
युनि चरः ॥ ३४ ॥ अहं च रात्रिं पक्षं च मासं मूलयनादिकं ॥ अंतर्मुखो विज्ञानी या
त्कालभेदं समाहितः ॥ ३५ ॥ अंगुष्ठादिस्वावयवस्फुरणादृशं नेरपि ॥ अरिष्टैः
जीवितस्यापि ज्ञानी यात्स्य मासमनः ॥ ज्ञात्वा यत्ते तत्कैवल्यप्राप्तये योगवित्तमः
॥ ३६ ॥ इति श्री पञ्चरात्रे महोपनिषदि पाश्चेतंत्रयोगपादे प्राणायामलक्षणं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्कान्यरिष्टानि कथं ते जीवितस्य यः ॥ सु
चने संसयस्यास्य हृदने कारणं भवान् ॥ श्री भगवानुवाच ॥ पादंगुष्टे करां
गुष्टे स्फुरणं यस्य न स्यति ॥ तस्य संवत्सरादूर्ध्वं जीवितस्य स्यो भवेत् ॥ ३८ ॥ म
णिवं चेतथा गुल्फे स्फुरणं यस्य न स्यति ॥ पण्मासावधिरेतस्य जीवितस्य स्थि
तिर्भवेत् ॥ ३९ ॥ कोर्परे स्फुरणं यस्य तस्य त्रैमासिकी स्थितिः ॥ कक्षे मेहनपाखे
च स्फुरणाद्युपलंभने ॥ ४० ॥ मासावधिर्जीवितस्य तदूर्ध्वं सैव दृश्यते ॥ आश्रि
ते जाठरेषोऽपि दिनानि दद्यात् जीवितं ॥ ४१ ॥ ज्योतिः स्वयं तव यम्य तदूर्ध्वं तस्य

॥ गम ॥
॥ ३८ ॥

जीवितं॥ जिह्वाग्रादर्शनेत्रीणिदिनानिस्त्रितिरात्मनः॥ ज्वालाग्रादर्शनेमूलुहि
दिनेनेवसंशयः॥ एवमादीन्यरिष्टानिदृष्टायुः क्षयकारणं॥ ७॥ निःश्रेयसाययुंजी
वजपश्चानपरायणः॥ मनसात्यन्यनुष्ठानंयदिदंनित्यकर्मणां॥ ८॥ प्रसाहारमवि
ज्ञेयोगांगलेनरसेवितः॥ यद्वाष्टादर्शनेदेषुमर्मस्थानेषुधारणं॥ ९॥ स्नानास्नानंस-
मारुथ्यसाप्रसादतिरिच्यते॥ पादंगुहंतथागुल्फंजंघासंघंनयेवच॥ १०॥ मध्यपू-
र्वींश्चमूलंचपायुहृदयमेवच॥ मेहनंदेहमध्यंननाभिंचबज्रकूबरं॥ ११॥ तालु-
मूलंचमूलंचप्राणस्याघ्नोश्चमंडलं॥ ह्रुवोर्मध्यललाटंचमूर्धांचापितनःपरं॥
॥ १२॥ मूलंचकर्णयोर्मूलंसमाण्येतानिपञ्चज॥ पंचभूतमयेदेहेभूतेष्वेतेषुपं-
चसु॥ १३॥ मनसोधारणंयत्तदुक्तस्यचयमादिभिः॥ धारणासाचसंसारसाग-
रोत्तारकारणं॥ १४॥ मानानुपादपर्यंतंएषिवीक्षणमिष्यते॥ वीतज्ञाचतुर-
स्त्राचवसुधावज्रलांछिता॥ १५॥ स्पृतंवापंचषट्किंस्तत्रारोप्यप्रयुंजते॥ त-
स्योपर्यूलुमूलांतंवारिस्नानंचतुर्मुखं॥ १६॥ अथंचंद्रसमाकारंखेतमंबुज-

॥ पृष्ठ ०
॥ ३९ ॥

लांछितं ॥ स्मर्तव्यमंगेश्वसनं आरोप्य दशनाडिकाः ॥ १७ ॥ अनाभिदेहमध्यांत स-
निष्ठानमुदाहृतं ॥ तत्र सिंचूर्वणौ नित्यश्रांको दशपंचच ॥ १८ ॥ स्मृतयो नाडिका
प्राणं कृत्वा कुंभकधारितं ॥ नाभेरुपरि नासांतं वायुस्नानं सतत्रच ॥ १९ ॥ वेदिका
कारकद्रुमौ बलवान्भूतमारुतः ॥ स्मर्तव्यः कुंभकेनैव प्राणमारोप्यमारुतं ॥ २०
पादिकाविंशतिस्तस्मात्प्राणान्ब्रह्मविलावधि ॥ यो मग्नानं न भस्त्रभिन्नो ज-
नसमप्रभं ॥ २१ ॥ श्वेयंमारुतमारोप्य कुंभकेनैव बलवान् ॥ विश्वंभरांशदेहस्य
चतुर्बालुमलंकृतं ॥ २२ ॥ मच्चिरुसंहारि योगीयने तभवमुक्तये ॥ अस्वस्वपूरये-
योगीनारायणमुदग्रतिः ॥ २३ ॥ प्रपुष्पमधोवायंरोसंकर्षणमतः परं ॥ यो मं-
रो परमात्मानं वा सुदेवं समर्चये ॥ २४ ॥ अचिरादेव तत्प्राप्तिपुंजानख्यनसंरायः
॥ २५ ॥ इति श्रापंचरात्रे महोपनिषदि पाश्चात्तंत्रयोगपादे पंचभूतस्नानभेदनि-
र्णयो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मायोगासनं पूर्वैर्हृद्देश-
रचितं जलिः ॥ नासाग्रस्य स्तनयनो जिह्वां कृत्वा च तालुनि ॥ १ ॥ इत्यैर्देहानां सं-

॥ पृष्ठ ॥
॥ ३९ ॥

सूर्यदर्शकायः समाहितः ॥ संहरेदिन्द्रियग्रामंततो बुद्ध्या विशुद्धयः ॥ २॥ चिं
तनं वासुदेवस्य परस्य परमात्मनः ॥ स्वरूपस्याक्षरूपस्य सहस्रं वुरुदासन ॥ ३॥
यन्नख्यानं प्रसंसंति केवल्यमलदंसदा ॥ यावन्मात्रं वासुदेवं चिंतके कुंभकेनयः
४॥ सप्तजन्मकृतं पापं तस्य न स्पृति योगिनः ॥ नाभिकं दत्तमारभ्य यावत् इह
पगोचरं ॥ ५॥ जाग्रदृतिं विजानीया कंठस्थं स्वप्नवर्तनं ॥ सुषुप्तं तालुमध्यस्थं तु
येंद्रमध्यसंस्थितं ॥ ६॥ तुर्यां तोतं परं ब्रह्म ब्रह्मरं ब्रेतुलस्येत् ॥ जाग्रदृते समा
रभ्य यावत् ब्रह्मविलांतरं ॥ ७॥ सतोदयं तु तुर्यस्या तुर्यां ते विष्णुरुच्यते ॥ ध्यायेन्ने
व समा युक्तो ज्योतिश्चासंतनिर्मले ॥ ८॥ सूर्यकोटिस्थुतिवरं नित्योदितमघोष
जं ॥ यद्दहां वुरुहासीनं ध्यायेद्वा विश्वरूपिणं ॥ ९॥ अनेकाकारस्वनितं अनेकव
दनानितं ॥ अनेकभुजसंयुक्तं अनेकायुतमंडितं ॥ १०॥ नानावर्णं चरं देवं शांत
मुग्रमुदायुधं ॥ अनेकनयनाकोर्णं सूर्यकोटि समप्रभं ॥ ११॥ स्थायतो योगिनः
सर्वमनो ज्ञानं विनश्यति ॥ इत्युंडरी कमध्यस्थं चैतन्यं ज्योतिरव्ययं ॥ १२॥ कंद

॥ पञ्च०
॥ ४७॥

वगोलकाकारं तृतीयात्मंडलापरं ॥ अनंतमानंदमयं चिन्मयं भास्वरं विभुं ॥ १३ ॥
निवातदीपसदृशं मरुत्रिममणिप्रभं ॥ ध्यायतो योगिनस्तस्य मुक्तिः करतले-
स्थिता ॥ १४ ॥ विश्वरूपस्य देवस्य रूपं देवं च यत्किं हि ॥ सुविषः सूक्ष्ममन्यद्वा प-
श्यन् हृदयपंकजे ॥ १५ ॥ ध्यायतो योगिनो वस्तुमाप्सा देवप्रकाशते ॥ अणिमा-
दिफलं चैव सकलं काकशापरं ॥ १६ ॥ जीवात्मनः परस्यापि यथैकमुभयोरपि
समादिसंतु विज्ञेयः साधकानां प्रसादकः ॥ १७ ॥ अहमेव परं ब्रह्मा तदं दं ध्यान-
मास्थितः ॥ स्थाणुभूतो दृढः सखद्विषयान्नावबुध्यते ॥ १८ ॥ यथा वा ह्यनलं पा-
यं प्रविष्टं निश्रलं निधिं ॥ चलस्य भावं त्यजति तथा जीवः प्रलीयते ॥ १९ ॥ प-
रमात्मनि वैकुण्ठे समाविस्तस्य योगिनः ॥ अचिरपर्यंतं वेत्स्य भिलाषा प्रवर्त-
ते ॥ २० ॥ तमुपायं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां कमलासन ॥ द्वादशाक्षरमभ्यस्य परमा-
त्मविद्याहरिं ॥ २१ ॥ मासूच्य भूमौ लिखितं चक्रपद्मे सुलक्षणे ॥ तस्योपरि सु-
विस्तीर्णैः समासीनः कुशासने ॥ २२ ॥ बध्वा पद्मासनं योगी मिते पश्येत्तथोत्त-

॥ राम ॥
॥ ४७ ॥

रे॥ सयने स्वसनं पूर्वे चारयित्वा यथापुरं ॥ २३ ॥ देहमध्यस्थितं वह्निं दीपयित्वा
समुज्ज्वलं ॥ इत्युंडरीकमध्यस्थं स्मरन् ब्रह्मसनातनं ॥ २४ ॥ विश्वसहस्रशं कारां यु
गां तानि लसं निभं ॥ तन्मयं च स्वचैतन्यं कृत्वा तद्गृहिरस्मिभिः ॥ २५ ॥ भूतदेहं
देहेतुं कृत्वा दग्ध्वा मंत्रस्वरूपदृक् ॥ मुक्तांड इव पक्षी राभासी न चिंतयेन्नरैः ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ शनैः परिणतां मंत्रतनुं तेजो मयीं सदा ॥ चिन्मयीं सर्वगां शब्दस्वरूपं भा
वयन् नृपि ॥ २८ ॥ शनैः शनैः रस्मि रं च विनिवार्य ततस्वयं ॥ ब्रह्मसंप्रपद्यते योगी न
ष्टयः संसरेद्दिह ॥ २९ ॥ इत्येवं योगसारे यं कथितं कमलामुन ॥ नित्यक्रिया त
त्पराणां संसारविमुखात्मनां ॥ ३० ॥ मङ्गलानां दोष्टितानां चान्यो यमुपसीद
तां ॥ इदं भवहरं पुण्यं योगं सर्वार्थसिद्धिदं ॥ यो धीते गुर्वनुज्ञातः स याति प
रमां गतिं ॥ ३१ ॥ इति श्री पञ्चरात्रे महापनिषदि पाश्चात्त्ययोगपादे योगलक्षणं
नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ योगपादः समाप्तः ॥ ब्रह्म उवाच ॥ भगवन् देवदेव
सारांस्वचक्रगदाधर ॥ ज्ञानं च योगं च कार्ये न निर्वोणफलदोऽश्रुतो ॥ १ ॥

॥ पञ्च
॥ ४१

तयो रविदुषां देवताधिकारकदाचन ॥ अज्ञानिनां च भक्तानां गतिं त्वामिच्छ-
तानृणां ॥ २॥ शायेनोपायेन निर्वाणकलं स्वगादिचेतनत् ॥ भवसुपायं तमृज्जु-
मुपदेष्टुं त्वमृच्छसि ॥ ३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणा च नवान्मर्त्यो ममाय च
न तत्परः ॥ आरुतिफलमन्यत्र प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ ४॥ तस्मात्पयित्वा मां स्ना-
ने शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ॥ यजस्व मां वक्ष्यमाणविधिना कमलासन ॥ ५॥ कर्षणा-
दिप्रतिष्ठां तं क्रियाविधिमतः शृणु ॥ वक्ष्यामि येन विधिना प्रसीदाम्यचिरा-
दहं ॥ ६॥ अर्चीति नो ये विद्यासु शास्त्राणि श्रुतपूर्वेणः ॥ ते मां भजन्ते पुरुषा-
ज्ञानयोगपरायणाः ॥ ७॥ अन्येषामप्यविदुषां भक्तानां बहु संपदा ॥ जायते
सिद्धिरचिरात् स्नाने स्नापयतां च मे ॥ ८॥ ज्ञानं योगश्च यदि हं केवलं मुक्तिकार-
णं ॥ स्नापयित्वा च्युतं स्नाने पुरुषः सर्वमश्नुते ॥ ९॥ यो मां संस्नाप्य सदने समा-
यचयति स्वयं ॥ न तस्य केवलं सिद्धिर्नानाभ्युपगमपि ॥ १०॥ तस्मात्सर्व-
त्मना ब्रह्म स्नाने मां सात्त्विकेण मान् ॥ द्विविधं स्नानमाख्यातां सिद्धासिद्धिप्र-

॥ राम ॥
॥ ४१ ॥

भेदतः॥११॥ मूले मूर्धनि द्यौलानां नव्यास्तोरे च संगमे॥ समुद्रतीरे पुजिते ह-
रि तीर्थे च कानने॥१२॥ एते पुनिर्मितं स्थानं मिश्राख्यं विश्वकर्मणा॥ देवादि-
भिरहंतं त्रस्तापितं श्रेयसाविधि॥१३॥ मनुष्यैर्निर्मितं ग्रामनगरद्वयं हं म-
म॥ असिद्धाय तनं विधिग्रामाविस्थितिहेतुकं॥१४॥ श्रद्धावानास्तिको भक्तो
च नैवान्यैरुमेयिता॥ महोत्साहश्रुतिर्दक्षकृतज्ञोलोभपूजितः॥१५॥ ब्राह्म-
णक्षेत्रियो वैश्यः शूद्रो वा मनुजो मजः॥ जातिभिर्यजमानं तं सर्वं समुदितं गुणै-
॥१६॥ पंचरात्रविद्वांस्तं मिश्रांते पृथुतं श्रमं॥ भगवद्दंष्ट्रं रक्षं गलोलुप-
मडां विकं॥१७॥ अपापमनुमथा विमदृष्टं परमास्तिकं॥ तं भागवतमाचार्य-
प्रथमं वरयेत्सुधीः॥१८॥ आचार्यो यजमानश्च देवज्ञेन रुमेदिने॥ ग्रामा-
विस्थापनायादौ निमित्तानि परीक्षयेत्॥१९॥ रुमे निमित्ते ग्रामादीन् नान-
रभेत विचक्षणः॥ भूपरोक्षादिकं सर्वैरर्थकारेण वै सह॥२०॥ आचार्यः पंच-
रात्रज्ञकुर्याद्भ्युदयोरितः॥ रूपमाभद्रका पूर्णां शूम्ना चैति चतुर्विधाः॥

॥ पञ्च
॥ ४२ ॥

२१॥ भूमयो लक्षणं तासां क्रमेणोपदिशामि ते ॥ चंपकागरुखर्जूरकदंबनि
लकाजुनेः ॥ २२॥ क्रमुकै नारिकेलैश्च कुराकाशैः समाचृता ॥ पद्मोत्पलासमा
कीर्णा प्रागुदकप्रवणाः ॥ २३॥ याचतोयाचृता भूमिः सा सप्तमेति कीर्ति
ता ॥ नदीसागरपार्श्वे स्थातीर्या यतनमाश्रिता ॥ २४॥ क्षीररक्षसमाकीर्णा फ
लरक्षसमाकुला ॥ उद्यानोपवनोपेता लतागुल्मसमाचृता ॥ २५॥ यक्षरक्षाः
कुराकाशाब्रीहिक्षेत्राणि तत्र वै ॥ अथोजलसमोपेता भद्रकादति सा स्मृता ॥
२६॥ कुलसंपंकुनिष्ठा वाकोद्वयामकोन्विता ॥ गिरिपार्श्वे स्थिता चैव गि
रिस्वरमाश्रिता ॥ अप्रभूतोदका भूमिः सा पूर्णेति प्रकीर्तिता ॥ यववेषवा
दिसंकीर्णा सुहृद्विष्णुतकान्विता ॥ २७॥ विभीतकार्किसंकीर्णा कान्तनारार्क
यान्विता ॥ वायसस्येन गृध्रादया गोमायुचकसंकुला ॥ २८॥ प्लवराचैः समोपेता सा
धूम्रेति प्रकीर्तिता ॥ सुपद्माद्यांतिहा भूमिः सखदा भद्रका भवेत् ॥ २९॥ सुपूर्णा
पुष्टिहा भूमिः सयदा धूम्रका भवेत् ॥ दंडमात्रां यतो भूमिः ता बहिस्तारसंयुतां

॥ राम ॥
॥ ४२ ॥

३१॥ नानुमात्रं खनेद्भूमिं मुद्दिश्यामि अत्र पूरयेत् ॥ अचिके चोत्तमं विद्या समं चे म
ध्यमा भवेत् ॥ ३२॥ न्यूने च मा विना नीया ता भूमिं परिवर्जयेत् ॥ घालि मुद्ग य वा
दीनां उक्ता भोजानि वै भुवि ॥ ३३॥ परीक्षकः परीक्षेत प्रशस्ता मयचेतसां ॥ अकु
रोजापते यत्र त्रिरात्राभ्यन्तरे महो ॥ ३४॥ तामुत्तमां विना नीया पंच पदम्बु च मध्य
मां ॥ ३५॥ अथ मासपञ्चम्रे स्था दृष्टये वा तदंकुरे ॥ वर्जयेद्द्वयमा भूमिं ग्रापयेदन्य
योर्ध्वयोः ॥ कुर्यापलारा हरिणा संति यत्र स्वयं भुवि ॥ ३६॥ अथ मासपितां विधि
प्रशस्तां कमलासन ॥ रसेन मधुरेणोर्वीमुत्तमां कुरमात्मना ॥ ३७॥ मध्यमा मधमा
मम्लं रसेनैव अविशितां ॥ खेतवर्णोत्तरा भूमि मध्यमा पीतलोहिनी ॥ ३८॥ अ
थ मासृणा वर्णां स्थादित्येत भूमि लक्षणं ॥ वास्तुविद्यासु रुतिना क्रियासु निपु
णेन च ॥ ३९॥ रथकारेण सहितः कुशलः पंचरात्रवित् ॥ मात्रार्यः प्रथमं विधि
प्रवेशवलिमुत्तमं ॥ ४०॥ मात्रार्यो यजमानेन सहितो वास्तुसीमनि ॥ नृत्वे वाय्वै
अनुयैश्च तथा मंगलपाठकैः ॥ ४१॥ पूर्णं कुंभैस्तथा दीपैश्च जघ्नसमन्वितैः

॥ पञ्च
॥ ४३ ॥

ब्राह्मणेज्ञानसंपन्नैरधीयाने बहुश्रुतैः ॥ ४० ॥ प्रदक्षिणं परिक्रम्य मंत्रैस्वस्त्यफ-
ने रपि ॥ विदिह्मदिह्मपूर्वादि बलिं कुर्यात्समंततः ॥ ४१ ॥ भूतानां च पिशाचानां
रक्षसां दिति जन्मनां ॥ ग्रहाणामपि नागानां अन्येषां च बलिं क्षिपेत् ॥ ४२ ॥ बलि-
स्नानांतमन्त्रेण पापसेनमहीस्वरः ॥ बलिं प्रक्षिप्य तदनुमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ४३ ॥
भूतापिशाचानागाश्च असुरा रक्षसा ग्रहाः ॥ सर्वैरेव पगच्छंतु बलिनुष्टायथा-
तथं ॥ ४४ ॥ देवानां च दिव्यानां च स्नानं सम्यकरोम्यहं ॥ वासुदेवस्य देवस्य सर्वभू-
तात्मकस्य च ॥ ४५ ॥ अस्त्रमंत्रेण संजज्ञानां स शार्था सर्वतः क्षिपेत् ॥ कृत्वा बलिं
पचाशास्त्रं सूत्राण्यपि च पातयेत् ॥ ४६ ॥ शंकू संस्थापयेत्तत्र सूत्रसंविपु सर्वतः
अथो मुखं प्राकृशिरसं विन्यसेद्वास्तु पुरुषं ॥ ४७ ॥ प्रसार्य पाणिपादोदोकोण-
सूत्रं प्रकलितं ॥ एवं ध्यात्वा समभ्यर्च्य पुरुषं वास्तुकलितं ॥ ४८ ॥ तस्य दक्षि-
पाश्वेनु वास्तु होमं प्रकल्पयेत् ॥ रुंदिले दीपयित्वाग्निं पंचोपनिषदां च तं ॥
४९ ॥ सहस्रं वा शतं वा पिनुह्याद्वास्तु शान्तये ॥ अपामार्गं श्रद्धां श्रद्धां खदिर

॥ राम ॥
॥ ४३ ॥

अथथाक्रमं ॥ ५० ॥ यस्य रसः पिशाचानां समिधो नुहुयात् स्वयं ॥ हुत्वा नुमूलमं-
त्राभ्यां पृथगष्टेन रं दानं ॥ ५१ ॥ वास्तुनाथस्य मंत्रेण च रुणानुहुयात् रतं ॥ पूर्णा-
हुतिं ततो हुत्वा दंडादीनां बलिं क्षिपेत् ॥ ५२ ॥ दिक्षु पृथुयथासीयं एवं ग्रामादि-
कलयेत् ॥ ५३ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनिषदि पाप्मेनं च क्रियापादे भूपरिष्ठा-
विधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ श्री भगवानुवाच ॥ ग्रामादोनां च नुर्वर्गे फलदानं य-
थाक्रमं ॥ स्वरूपं तत्र भेदं च वक्ष्यामि तव सांप्रतं ॥ १ ॥ वसंति ग्रामास्त्रिणा यत्र स्थाने-
ग्रामः स उच्यते ॥ मध्यभास्त्वनस्यैव नाम चैषांतरं स्मृतं ॥ २ ॥ सत्रियाणां तथा वा-
सं पुरं नगरमित्यपि ॥ वेशानां पत्तनं वा सोमठिका कूलमित्यपि ॥ ३ ॥ दंडकं स्वस्ति-
कं चैव प्रस्तरं च प्रकीर्णकं ॥ नंथावर्तं पराकं च पद्मं च श्रीप्रतिष्ठितं ॥ ४ ॥ ग्रामा-
दिरष्टु भेदोऽसौ दण्डुतेषां च लक्षणं ॥ पूर्वोऽग्रमुत्तराग्रं च यावन्मानं भवेदथ ॥ ५ ॥
दंडवच्च भवेद्दीधित दंडकमुदाहृतं ॥ पूर्वोऽग्रमुत्तराग्रं च कृत्वा वीथीद्वयं पुनः
॥ ६ ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा पूर्वविष्यात्सु निर्गमः ॥ पश्चिमाभिमुखो भूत्वा

॥ पञ्च
॥ ४४ ॥

दक्षिणस्यास्तु निर्गमः ॥ ७ ॥ उत्तराभिमुखो भूत्वा पश्चिमस्यास्तु निर्गमः ॥ आङ्मु-
खः स्तुततः प्रोक्तः सोमवीच्यास्तु निर्गमः ॥ ८ ॥ एवं प्रकल्पितो ग्रामः स्वस्तिका-
हूय इष्यते ॥ एवमेवं तु सर्वेषां ग्रामादीनां तु निर्गमः ॥ ९ ॥ त्रिचतुः पञ्चषट्सप्तचो-
दशश्लोदुदङ्मुखः ॥ आङ्मुखेस्तु त्रिभिर्गुणैः प्रस्तरः परिकीर्त्यते ॥ १० ॥ पूर्वोऽग्न-
मुत्तराग्रं च रक्षाभिस्त्रिभिर्गुणैः ॥ प्रकीर्णैकमिदं ज्ञेयं त्रिभिर्गुणैः साधनं ॥
११ ॥ पूर्वोऽग्निरक्षिणे चैव पश्चिमोऽन्तरायश्चाऽग्रामस्य निर्गमश्चैव चतुर्दिक्षु वि-
धीयते ॥ १२ ॥ त्रयोदशार्थैर्विचिरेकैकमधिकं भवेत् ॥ नवार्थैः भवेत्सं च पञ्च-
भिः प्राङ्मुखैर्गुणैः ॥ १३ ॥ अष्टादशार्थैरेकैकं भवेत् पञ्चभिस्तथा ॥ उदङ्मुखे परा-
कंस्थान् प्राङ्मुखे पश्चिमे च ॥ १४ ॥ त्रयोविंशतिवीथीनां मार्गेषु पञ्चाङ्गु-
लैः ॥ सप्तभिः प्राङ्मुखैर्गुणैः पश्चिमामुदाहृतं ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतिवीथीनां-
पूर्वोऽग्निरक्षिणे चैव पश्चिमोऽन्तरायश्चाऽग्रामस्य निर्गमश्चैव चतुर्दिक्षु वि-
धीयते ॥ १६ ॥ त्रयोविंशतिवीथीनां मार्गेषु पञ्चाङ्गुलैः ॥ अष्टाभिः प्राङ्मुखैर्गुणैः श्रीप्रतिष्ठितमुच्यते ॥ १७ ॥
एवमष्टविधं प्रोक्तं ग्रामादीनां विद्येततः ॥ ग्रामादीनां च चारुत्वा भागमेकं

॥ ग्रामः ॥
॥ ४४ ॥

बहिर्यजेत् ॥ १७ ॥ ब्राह्मं देवं मानुषं च पैंरात्तमितरं पुनः ॥ त्वनुष्टयं विजानीयाऽ
मागानां तत्र दैविके ॥ १८ ॥ मानुषं च द्विजातीनां ग्रहाणि परिकल्पयेत् ॥ पैंरात्तं
देवचिह्नानि दिक्षु प्रासुचमध्यमे ॥ १९ ॥ ग्रामस्य गर्भं विन्यासं द्विजातां स्थापना
सुरा ॥ मध्ये कुर्यात्सुराणां तुरिष्येषां पत्तने पुनः ॥ २० ॥ कोवेयीं दिक्षि गर्भस्य न्या
स एव मुदा इतः ॥ चानुलोहानिरलानिकदं बीजं मृदं तथा ॥ २१ ॥ भाजने लोहने
कृतादारये मृन्मये पिवा ॥ उपोषितः सन्निरालानचवस्त्रोन्तरीयकः ॥ २२ ॥ रा
त्रौ मुहूर्ते संप्राप्ते गर्भाधानं समान्वरेत् ॥ आदाय भाजनं पश्चात्स्वमानं हरिं स्मरे
त् ॥ २३ ॥ ध्यात्वा तु वसुधां देवीं मंत्रमेनमुदीरयेत् ॥ सर्वं भूतधरेकांते पर्वतस्तन
मंदिने ॥ २४ ॥ समुद्रपरिधानीये देवि गर्भं समाश्रय ॥ स्वभ्रं मृद्विस्ततः सम्यक्
पूरयित्वा समंततः ॥ २५ ॥ पंचरात्रं त्रिरात्रं चारक्षां कुर्यादृतं द्रितः ॥ घातनिष्कं त
दर्थं वा तदर्थार्थं मथापि वा ॥ २६ ॥ श्रवणादक्षिणां दध्यात्प्रात्वा यौया गृहं
रुत् ॥ द्विगुणं त्रिगुणं निष्कं पुरा दौ दक्षिणा स्मृता ॥ २७ ॥ गर्भं न्यासे कृतं पश्चात्

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

द्विजान्संवेदाये गृहे ॥ वास्तुदेवान्यथान्यायंत्रमेण स्थापयेत्सुखीः ॥ २८ ॥ स्थापये
ग्राममध्ये नृपंचमूर्तिमयं हरिं ॥ विप्राणां पंचयज्ञाय एवं सा कल्पमश्नुते ॥ २९ ॥
चानुराग्रस्य सिध्दर्थं च नृमूर्तिमथापि वा ॥ सर्वाकमेकमूर्तिं वा ग्राममध्ये सम-
र्चयेत् ॥ ३० ॥ योगिनं भोगिनं वापि कारयेद्भ्युतं प्रभुं ॥ मासीनं वा शयानं वा ति-
ष्ठंतं वा समर्चयेत् ॥ ३१ ॥ सृष्टिरुद्भोगशयनं देवदेवस्य कीर्त्यते ॥ संहारयोगशय-
नं तथानरहरेर्वपुः ॥ ३२ ॥ विश्वरूपधरं देवं जामदग्न्यं च नार्चयेत् ॥ प्राग्द्वारं उद्भ-
वं विश्विपश्चिमं पुष्टिवचनं ॥ ३३ ॥ चतुर्द्वारं चोत्तरद्वारं याम्यद्वारं च मोक्षदं ॥ एतं तु
मास्करस्नानं प्रत्यग्द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ३४ ॥ पावकं मदनस्नानं प्रत्यक् द्वारं प्रकल्प-
येत् ॥ सुव्रत्स्यस्य याम्येस्थानं पूर्वं द्वारं निकेतनं ॥ ३५ ॥ नैऋते विश्वराजस्य पूर्वं
द्वारं भवेत्स्मृतं ॥ वारुण्यां द्वापयेद्द्विष्टुं श्रीभूमीसहितं स्तितं ॥ ३६ ॥ मासीनं वा
श्रयोपेतं गरुडागृहमेव वा ॥ विश्वरूपधरं भोगशयनं वा प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥ प्रा-
ग्द्वारं च नृपञ्चमूर्तिं पश्चिमं विष्णुमंदिरं ॥ पश्चिमे नृपश्चिमं स्नानं अथ वा कल्पये

॥ राम ॥
॥ ४५ ॥

नबुधः॥३८॥वायव्यां प्रादुमुखस्नानंदुर्गायैवप्रकल्पयेत्॥चनदंचोत्तरेस्थाय
जंभलादिसमन्वितं॥३९॥ऐरावतामोक्षरंकुर्यात्सोमेद्यानोत्तरेपिवा॥इंद्रेस्त-
नांतरेवापिनात्यत्रपरिकल्पयेत्॥आग्नेयांचमहामोदींग्रामादूरतरेस्तितां॥
नैऋतेचैवशास्तारंग्रामादूरतरेस्तितां॥४०॥ग्रामस्यचोत्तरेपाखैकिंचिदूरतरे
स्तितां॥मातृस्नानंभवेत्तत्रसर्वास्नाग्नोत्तरगननाः॥४१॥ईराव्यांवायमातृणां
नातिदूरेगृहंभवेत्॥आग्नेयंवागुहंदुर्गांवायुसोमांतरेपिवा॥४२॥रज्जुपाते
पुसर्वेपुत्रिस्तृतेमूर्ध्निसेषिपु॥देवस्नानंनक्तव्यंतीत्यग्रेषुविशेषतः॥४३॥
ग्रहाश्रनेवकर्तव्यास्तत्रवंशविमिश्रता॥प्रमादात्तेषुकुर्याच्चेग्रामादीनांस्त-
योभवेत्॥४४॥मंत्रहीनंक्रियाहीनोहव्यकव्येषुकर्मसु॥प्रायश्चित्तंभवेत्तस्य
ग्राममध्वार्चनार्हरेः॥४५॥मागधनेभास्करस्यग्रामेगोनजायते॥सौभा-
ग्यसौम्यसौंदर्यगुणाःकामस्यपूजनात्॥४६॥भूतादयोत्तृणांनेवभवेयुर्ग-
हपूजनात्॥सर्वविघ्नाविनश्यन्तिविघ्नराजस्यपूजनात्॥४७॥चारुण्यां पू-

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

नयेद्विष्णुं भुक्तिफलप्रदं ॥ दुर्गौ संपूजयेद्देवीं नित्यमायुर्विवर्धनीं ॥ ४९ ॥ धन-
धान्यसमृद्धिस्त्याक्तुर्वेपरिचर्यया ॥ ज्ञानवन्तो नराः सर्वे भवेयुः परिपूजनात् ॥
५० ॥ मोदोपूजनयानित्यंबालानां न विपद्भवेत् ॥ आस्तुः पूजनयानित्यंबालानां
न विपद्भवेत् रक्षंति ग्रामवासिनः ॥ ५१ ॥ मातृपूजनयानित्यं पिशाचानेव पीड-
काः ॥ पुरे च मठिकायां च मध्येन स्थापयेत् शरिं ॥ ५२ ॥ वासुनुजो मजानां च मध्येन
हरि मर्चयेत् ॥ शृङ्गाणां प्रतिलोमानां न वास्तुर्न च देवताः ॥ ५३ ॥ यदि स्थारदिवे
के नराभारादं च न स्थितिः ॥ देवांस्सर्वार्थे ग्रामादौ वास्तु देवं न कल्पयेत् ॥ ५४ ॥ मं-
गानि नैव स्वांगानि कल्पयन्ति स्तत्र वत् ॥ कल्पयेयुः प्रजापज्ञो राष्टस्य प्रतिकूल-
ता ॥ ५५ ॥ मूर्तिनां केशवादीनां मस्त्रादीनां तथैव च ॥ मंतरालेषु सर्वे पुद्गलास्तु
चैव विदुस्तु च ॥ ५६ ॥ सर्वत्र भगवद्भयं ग्रामादौ कारयेत् कवीः ॥ ग्रामप्रसन्नं कु-
र्वीत उग्रमुग्राय तोयतं ॥ ५७ ॥ नामदानं नृसिंहं च संहारशायनं तथा ॥ सर्वत्र
भोगशयनं भोगस्नानकर्म वच ॥ ५८ ॥ भोगस्नानं च सर्वत्र शयनं सृष्टि संज्ञि

॥ राम ॥
॥ ४५ ॥

सं॥ शानं गंच म्रियोपेतं सर्वत्रैव तु कारयेत् ॥ ४९ ॥ ग्रामांतरे न कुर्वीत स्नानं देवस्य शू-
लितः ॥ विनश्यं सचिराग्रामो गजायष्टं तथैव च ॥ ५० ॥ तस्माद्दूरतरे कुर्यात् ग्रामादी-
नामुपापातं ॥ एवं संस्नाप्य दिग्देवान् पूजकः पूजयेत् क्रमात् ॥ ५१ ॥ विष्णो भागवतं
रेव पंचरात्र पराशरैः ॥ पूजाकार्या न सामान्यदेवतामातृपूजकैः ॥ ५२ ॥ शिवस्य
शिवशास्त्रज्ञैः पूजनं च शिवद्विजैः ॥ सोमपाभिद्विजैर्देवैश्च कार्यं दिनकरार्चनैः ॥
॥ ५३ ॥ मदनं गणनाथं च सुब्रह्मण्यं शिवद्विजैः ॥ पूजयेद्दशदीनां पूजको विप्रश्च-
र्यते ॥ ५४ ॥ दुर्गां संपूजयेद्देवीं सदा भागवतस्वयं ॥ मातृणामर्चनं कार्यं तत्तत्क्षेपार-
सवैस्त्रया ॥ ५५ ॥ शास्त्रारं च महामोटीं कुलालः पूजयेत्स्त्रिया ॥ सवर्णो वष्टकाल-
लज्जान् ग्रामस्यांतर्न कल्पयेत् ॥ ५६ ॥ अन्येषां प्रतिलोमानां वहिर्ग्रामात्प्रकल्प-
येत् ॥ प्राच्यां दिश्यनुलोमानां स्नापनं कर्मणा भवेत् ॥ ५७ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमा-
नां दक्षिणादिषु कल्पनं ॥ श्रेणिभ्यापि वहिर्दूरं चंडालानैः कृतं स्मृता ॥ ५८ ॥ ग्रा-
मस्य चोत्तरे तीरेऽप्यग्नौ मुहकाशये ॥ याम्येतदंतटाकस्य त्मशानं स्याद्विजन्म-

॥ पञ्च
॥ ४७ ॥

नां ॥ ४९ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमानां राहः प्राच्यादिगोदासः ॥ इत्थं प्रकल्पयेद्ग्रामं नगरं
कूलमेव वा ॥ ५० ॥ मुक्तिमाप्नोति स पुमान् पुनरेव न जायते ॥ उपकुर्वन्ति ये मर्त्या द्र-
व्यैर्वा मनसापि वा ॥ ५१ ॥ स्वर्गलोके वसन्त्येते कालं कल्याणसाधिकं ॥ रक्षन्ति ये य-
था क्लृप्तं ग्रामादीन् पृथिवीश्वरः ॥ ५२ ॥ तेषां तिकीर्तिमनुत्तमानां कष्टेष्वसन्ति च
ये चालयन्ति मनुजान् जायते ते स्वर्गो निपुः ॥ ५३ ॥ इति श्री पञ्चरात्रे महोपनिषदि
पाप्मेतंत्रे क्रियापादे ग्रामनित्याख्यानो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्री भगवानुवाच
ब्रह्मन्मदीरनिर्माणं महं वक्ष्यामि तद्धृणु ॥ पूर्वोक्तं भूमिमासाद्य प्रवेशवन्नि-
पूर्वकं ॥ १ ॥ भूमिं प्रदोक्ष्य गच्छतामंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ यस्यापि शाचानागाश्च-
येत्र तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ २ ॥ सर्वे प्रायानुतेन्यत्र विस्तोख्यानं करोम्यहं ॥ ततोऽस्त्रमंत्र-
संमिश्रान् सिंहायार्थं सर्वतस्त्रिपेत् ॥ ३ ॥ पूर्ववद्दास्तु दोमंच कुर्याद्दास्तु वलित-
या ॥ ततोऽभागवता चाप्यौदलेन विलिखेद्भुवं ॥ ४ ॥ ब्राह्मणो यजमानस्त्यादन्
दान् गोरवर्णकः ॥ क्षत्रियो लोलितो वैश्यः पीतः शूद्रस्तु मेचकः ॥ ५ ॥ यथा-

॥ यमः ॥
॥ ४७ ॥

कवर्णालाभेनुकपिलोगौरएववा॥२५॥अपभोरस्कवर्णोतोमहांतोसबलोमतो
॥२६॥साजयेस्तररंगादीन्मृषयेकनकादिभिः॥हलंयुगंचपालाशंब्राह्मण
स्यविधीयते॥२७॥न्यग्रोचस्तत्रियःस्वस्थाप्लुक्षंविष्टृष्टयोभवेत्॥न्यग्रोचपि
प्लोस्यातांसर्वेषांयुगलांगलौ॥२८॥सवेपामेववर्णानांसौवर्णःकुशिलोभवेत्
यजतंताम्रमयवायोक्रतेपांयथाक्रमं॥२९॥कुशाचनुर्जोवीर्यंकाशारक्षुग्रत-
न्मयः॥युगौचहलमेधिंचकारयेदेकयोनिकं॥३०॥स्नातो नवांबरधरःस्रोस्त्रो
पःरुचिरात्मवान्॥माल्यानुलेपनयुतःसोत्तरीयपरिछदः॥३१॥मृषितस्वय
माचार्यःपादौप्रक्षालयेत्ततः॥माचम्यायम्यचप्राणानन्यासंरुत्तायथाविधिः
॥३२॥द्विजेंद्रैरम्यनुज्ञानःकर्षणंप्रारभेत्ततः॥पुण्याहंचायित्वातुवेष्टवेमेत्र
वित्तमः॥३३॥जोजनेदृषभस्कंधेयुगंवैमूलविश्रया॥लांगलंचयुगेनैवयोज
नेद्विषयातया॥३४॥मुमुहूर्तंस्लग्नेचकारयेत्प्राङ्मुखस्त्रितः॥भरोपट्टं
स्वादीन्धोपयेत्सर्वदिक्षु॥३५॥सूक्तंयाकुलिनंविप्रापठेयुःसर्वपांतिदे॥

॥ पंचमं ॥
॥ ४८ ॥

इत्यरेनेचमांघ्यायेद्विस्वारूपेणचक्षुषा॥१५॥दंडंप्रवयणंकुर्यात्पलारादि-
मदीरुहं॥आदायतोचनंपश्चात्पीडयेदुंबडाविना॥१६॥आरमुखःप्रथमं ब्रह्म-
कर्षयेन्मूलविष्यया॥मूत्केनपौरुषेणेवद्वितीयंभूमिकर्षणं॥१७॥तृतीयंनिष्ठु-
मूत्केनगायत्र्याचतुरीयकं॥नारायणानुवाकेनकर्षणंपंचमंस्मृतं॥पंचोपनि-
षदेर्मंत्रेष्वष्टस्याङ्गमिकर्षणं॥सप्तमंभूमिमूत्केनकर्षयेदशिकोत्तमः॥२०॥आर-
क्षिण्यक्रमेणेवसीतास्यात्कमलासन॥दक्षिणोत्तरतस्तद्वत्कर्षयेत्यंचरात्रविनु-
२१॥निमिच्चानिपरीक्षेततत्कालेदेशिकोत्तमः॥देशिकस्यमतस्तुष्टिस्तत्काले-
रामेणेभवेत्॥२२॥विषययेत्ययंविश्विप्रासादयजमानयोः॥अनद्वत्पुष्पनेत्रे-
वयोश्चादीनांचभेदने॥२३॥अथावेष्टमणेचैवदुर्निमिच्चादयेतथा॥शाम्यन्ति
दोषास्तेसर्वेनास्तिमृच्चैवयोजकः॥२४॥पंचोपनिषदाकुर्यात्शतंवारंघृतांहुती-
भाचावीयजमानश्चब्राह्मणांस्तोषयेत्तैः॥२५॥गृष्टांभुवंसमीकुर्यान्नलेन
महताततः॥मालवालांस्ततःकृत्वाजलकुल्यासमन्वितान्॥२६॥शालिमुद्ग-

॥ राम ॥
॥ ४८ ॥

यवादीनितत्रबीजानिवापयेत्॥ सिक्तं प्रतिदिनं क्षेत्रं तोयेन महता भवेत्॥
२७॥ रक्षांच कुर्यात्सर्वत्र परिपाकावसानिकं॥ पक्वं लुनीय तत्क्षेत्रं मानयेत्तृणकु
लानितत्॥ २८॥ फले महति तस्मादधीर्षकालं भविष्यति॥ मत्स्ये त्वत्पतरं का
लं प्राप्ता देसां निर्हरेत्॥ २९॥ फलहीने भवेत्तस्मात्प्रक्षौण्णवनधान्यकं॥ ब्राह्मणान्
भोजयेत्तत्र सहस्रं शतमेव वा॥ ३०॥ भुक्तवस्त्रोदनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो गवादिका
न्॥ प्रोक्षयेत्पंचगव्येन पंचोपनिषदाभुवं॥ ३१॥ कुक्षालैर्वीखनित्रैर्वीयाषदं
भः स्वनेक्षितं॥ प्रथमावरणं पावतावद्विस्तारय्यते॥ ३२॥ दंडमात्राय तंगं
चं स्वनेद्वा कमलासनं॥ क्षेत्रदोषानुरूपेण मंदिरं द्रव्येण न वा॥ ३३॥ भूतले स्व
यमाने तु भस्मांगारनुषादिकं॥ दूष्टसत्त्वोपलंभे तु क्रमिक्रीडादिदृश्ये॥ ३४
नुहुयात्क्षान्तये तेषां मान्वायैः सर्पैरादिना॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दद्यात्क्षे
मादिकं च न॥ ३५॥ रत्नादिदृश्ये तस्मात्समस्तं सर्वं दाभवेत्॥ खातहोमं वहि
खातान्त्वंडिलेन नृस्त्रके॥ ३६॥ रत्नपद्माग्निमारीष्य कुर्यादान्येन देशे

॥ यम ॥
॥ ४९ ॥

कः ॥ मूलमंत्रेण सूक्तेन पौरुषेण चरुं पुनः ॥ ३७ ॥ गुग्गुलुं तिलनीवागं जुह्या
मूलविषया ॥ पुण्याहं चान्न इत्थानुयातिं खाने विनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ कुंभानुप
रिधात्मीनां मूत्रं वष्ट्या दिवेष्टितान् ॥ कुंभालोहमया प्रोक्तास्तद्वलाभे तु मृन्म
याः ॥ ३९ ॥ माषाश्चाक्षीं सोवर्णौ कृत्वा कुंभे विनिक्षिपेत् ॥ मध्यमेतदनुप्राच्यां
कुंभे बीजानि निक्षिपेत् ॥ ४० ॥ माग्नेयां सर्वलोहानि सर्वधातूनि दक्षिणे ॥
पुण्यतीर्थे मिदं कुंभे नैऋते वारुणे पुनः ॥ ४१ ॥ मधुना पूरयेत् कुंभं वायवीयं तु
सर्पिषा ॥ रत्नेष्वनेश्वरे कुंभे ऐशाने रौलमृत्तिकां ॥ ४२ ॥ निक्षिपे मध्यमे कुंभे
शालिसेत्रमृदं तथा ॥ मरौ पृथुदसं भूतां वल्मीकमवमृत्तिकां ॥ ४३ ॥ कंदा-
नि चोत्पलादीनां प्राक्षिपे प्राङ्मुखस्तितः ॥ लोहरत्नानि च तथा निदध्याज्जम्ब
कूर्चकं ॥ ४४ ॥ अविदध्यात्सयवेण क्रमेण परिपूरयेत् ॥ कुंभस्योपरि मध्यस्य
कुंभमन्य निवेद्यायेत् ॥ ४५ ॥ विघ्नाय कूर्मैकाब्द्याग्निं सोवर्णं तत्रानि क्षिपेत्
कुंभं तृतीयं विन्यस्य तत्रानं ताकृतिं भवेत् ॥ ४६ ॥ चतुर्थं वसुधादारमुपरि

॥ यम ॥
॥ ४९ ॥

छात्तुषटंक्षिपेत् ॥ गंधोदकेन तत्कुंभान् पूरयित्वा समर्चयेत् ॥ ४७ ॥ स्वातंभू
द्विभ्रपुण्यानि रदुष्टाभिरदुषणैः ॥ पूरयेद्दालुकाभिभ्रजलैश्चोपरि पूरये
त् ॥ ४८ ॥ हस्तिपादे ददं कृत्वा पुनस्तोयेभ्यश्च पूरयेत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीपंचरात्रे
महोपनिषदि पाप्मेतंत्रे क्रियापादे कर्षणविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ब्रह्मा
उवाच ॥ आरभ्यमाणे प्रासादे ग्रामादौ च जनार्दन ॥ ये विघ्नकारिणो देव्याः
यस्तदानवरास्तसाः ॥ १ ॥ तेषां यथाभवे शांतिस्तद्गृहिभगवन्मम ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ कृत्वा बालग्रहं पूर्वं तत्र मामर्चयेत्सुधीः ॥ असूहकारिणः सर्वे ते
नरा म्रंति नुभवं ॥ २ ॥ ग्रामादिभ्यश्चापि रादेव निभ्रसूहसमाप्यते ॥ इंद्रेशानां
तरे वापि सोमेशानां तरेपि वा ॥ ३ ॥ इंद्राग्निमध्ये मध्ये वा पावकस्य यमस्य च
यमस्य निभ्रस ते मध्ये निभ्रं ते वरुणस्य च ॥ ४ ॥ मध्ये वरुणवायव्ये वायोः सो-
मस्य चांतरे ॥ यथाभिमनमेतेषां मारं भायतनं प्रति ॥ ५ ॥ स्थाने बालग्रहं
विंश्यात्सप्तपंचत्रिहस्तकं ॥ चास्मो मूलस्य बलजं दिशि यत्र प्रकल्प्यते ॥

॥ पृष्ठ ॥
॥ ५० ॥

॥ द्वारे बालालयस्थापितत्रैवपरिकल्पयेत् ॥ विंबं बालालये लोहमास्मानं
वायदाखं ॥ ७ ॥ शंखचक्रगदापद्मदिव्यायुधचतुर्भुजं ॥ उत्सेवस्तस्य विंबस्य
हृत्पंचांगुलोभवेत् ॥ ८ ॥ त्रयश्च विंशतिश्रेण्वरुधावंगुलयस्यथा ॥ मानं क-
खावहं यस्यायनमानस्य तद्भवेत् ॥ ९ ॥ मत्स्यादिष्ववतारेषु कल्पे पारश्वमंदि-
रे ॥ बालालये पितृहत्यात्विस्वरूपे चतुर्भुजं ॥ १० ॥ यानगं यानगं वापि स्नान-
कं वापि कल्पयेत् ॥ जले चिवास्तनू विंबं मंडपे च चिवासयेत् ॥ ११ ॥ बालाल-
यस्य मध्ये वा भागे दिव्ये पिवांशके ॥ मेखलात्रयसंयुक्तां वेदिं हस्तसमुद्भितं ॥
॥ १२ ॥ कृताग्रभातं विमले मुहूर्ते शोभने गुरुः ॥ मूलमंत्रेण वेद्यां तु बाला विंबं
निवेशयेत् ॥ १३ ॥ स्थापयित्वा हरितं तत्र मंत्रन्यासो यथाविधिः ॥ प्रार्थयेत् हरितं
त्रयं निविंबालमंदिरे ॥ १४ ॥ मा मूलधाम निरुत्तिः समयादेशिकोत्तमः ॥ पू-
जां गृण्हीष्वभगवन् नस्मिंस्तं बालमंदिरे ॥ १५ ॥ रामयन्मूलविष्णुस्य विष्णु-
रुद्धैत्यसंहतिः ॥ इति विज्ञाप्य नखाच परिवारान्त्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ द्वारे चंडं प्र

॥ राम ॥
॥ ५० ॥

चंडं च क्षेत्रपालं स्वर्गेश्वरं ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च स्वामुदिस्तु प्रकल्पयेत् ॥ १७ ॥
सेनेरामीराकोणेषु गणेशं नैऋते यजेत् ॥ मरारीगता नंदवान् स्त्रिंशद्विपूजयेद्भुः
॥ १८ ॥ स्त्रिंशद्विहस्तमात्रं तु मेखलासत्रसंयुतं ॥ रतं वा चतुरश्रं वा कृत्वा तत्र स-
मर्चयेत् ॥ १९ ॥ कुमुदादिगणान् देवान् महापीठे समर्चयेत् ॥ एवं संस्थाप्य मेदे-
वी कुर्यादंते महोत्सवं ॥ २० ॥ ध्वजारोहणपूर्वस्थापुष्पवागावसानकं ॥ एकाह-
मथ वा कुर्यादुत्सवं बालमंदिरं ॥ २१ ॥ लोहवं बालविंबं च तेनैवोत्सवमाचरेत्
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं कार्यं बालालये भवेत् ॥ २२ ॥ उत्सवाद्यं न चैतद्विंबं बालेनै-
वोत्सवं भवेत् ॥ न कुर्याद्वलविन्यासं च नुर्थी स्तपनं तथा ॥ २३ ॥ भारभेतस्तपति-
भिः साकं रथरुदालयं ॥ मुख्यं शिला मयं चाममध्यमं चेष्टकादिकं ॥ २४ ॥ जघ-
न्यं दारुजं विद्यामयं हं ममुच्यते ॥ मिश्रे शिलादिभिर्द्रव्यैरेकानेकलयोगतः
२५ ॥ संचिता संचिते स्यातां उपसंचितमेव वा ॥ द्रव्येणैकैर्यश्चामस्तु व्यंते परि-
कल्पितं ॥ २६ ॥ श्रेष्ठं तत्संचितं विंध्याद्रव्ययुग्ममसंचितं ॥ सहनं मध्यमं विंध्या

॥ पञ्च
॥ ५१ ॥

त्रिभिर्दोषादिभिः कृतं ॥ २७ ॥ उपसंचितमाख्यातं मधमं चामतद्भवेत् ॥ गभैषु
कंदिलादारुवर्जये देवतालये ॥ २८ ॥ कुर्यान्नेदमयं विद्याधनमानो न संशयः
देवतांतरसमस्तं नृणां गृहीयादिलादिकं ॥ २९ ॥ तेनैव सदनं कुर्यान्नाशयेद्दं समात्मनः
पच्यते नरके चोरे जायंते अस्वयोनिषु ॥ ३० ॥ मठकूपतटाके न रक्ष्यन्ते मंदिरादि
कं ॥ नरके पच्यते चोरे जायंते निर्धनश्च सः ॥ ३१ ॥ वासुदेवालयदारा रूपापाणं वा
तदिष्टकं ॥ गृहीत्वा विष्णुनिर्माणे कर्ता दुर्लभं कर्माजनं ॥ ३२ ॥ पर्यायेण ब्रजे चोरा
नरका भृशदारुणान् ॥ पच्यते तेषु दुःखेषु पर्यायेण सदानरः ॥ ३३ ॥ न्यायेन सं
चिते द्रव्ये निर्मिते सदने हरेः ॥ फलमक्षयमाप्नोति यजमानो न संशयः ॥ ३४ ॥ अ
न्यायोपार्जिते द्रव्ये रसराशुं न ते फलं ॥ जलेन समतां वीक्ष्य विन्यस्य प्रकृतिं क्षिते
॥ ३५ ॥ तस्यामादाय फलकां प्रथमां रात्रिं चक्षुषा ॥ कथयता नृदो कृत्यजा
नीयात्समतां जलैः ॥ ३६ ॥ कृतोद्यपीठमुपरितस्था विष्टानमुत्तमं ॥ विना वा
युपपीठेन स्योद विष्टानकल्पनं ॥ ३७ ॥ उपानहं कल्पयित्वा स्योद विष्टानक

॥ राम ॥
॥ ५१ ॥

लनं॥अथवाकल्पयेत्पूर्वमधिष्ठानमुपानहं॥३८॥पादं च प्रस्तरं चैव ग्रीवां च
शिरवरं तथा॥कुयाप्यथाक्रमं यावत्सूष्ये कतलकल्पने॥३९॥द्वितले चाप्यधि
ष्ठानं चरणं प्रस्तरं तथा॥कूटं च शालासंस्थानं पंजरं प्रस्तरं पुनः॥४०॥वेदीं ग्री
वां च शिरवरं क्रमेण स्तुविकल्पयेत्॥त्रितलादिविमानानां आह्वरादतिलाग्रमं
४१॥एवं प्रकल्प्य शास्त्रोक्तमितरेष्वेव कल्पयेत्॥उपानं नगती चैव कुमुदं पद्मि
कस्तथा॥४२॥कंठं च पट्टिका चैव महतो पट्टिकास्तथा॥वाजनं वेदिका चैव च
रणं च तथोत्तरं॥४३॥हंसमालाकपोतं च प्रतिश्रमप्रतिवेदिका॥कंठं च शिख
रं चैव क्रमेणाष्टादशांशकं॥४४॥चाम्पूस्तूप्यंतमथ वापजमानानुरूपमतः॥कु
कुयात्पद्मादौ निर्माणं कृत्वा पूर्वविचक्षणः॥४५॥इति श्री पंचरात्रे महोपनि
षदि पट्टिपात्रे तंत्रे क्रियापादे बालालयकल्पनं नाम त्वनुर्ध्वो ध्यायः॥४॥श्री
भगवानुवाच॥प्राचीं परीक्षयेत्पूर्वं दिशं शालोक्तवर्त्मना॥प्राच्यादिदिग्बि
भागेन द्वादि विधिरिष्यते॥१॥हस्तमानाय तं शंकुं द्वादशांगुलमेव वा